অধ্যায় ৩ ঃ নিৰপেক্ষ ন্যায় পৰীক্ষাৰ বাবে ভেন্ চিত্ৰৰ কৌশল

অধ্যায় গাঁথনি

৩.১ উদ্দেশ্য

৩.২ পৰিচয়

৩.৩ ন্যায়

৩.৪ ন্যায়ৰ প্ৰকাৰসমূহ

৩.৫ মানবিশিষ্ট নিৰপেক্ষ ন্যায়

৩.৬ মানবিশিষ্ট নিৰপেক্ষ ন্যায়ৰ গঠন

৩.৭ ন্যায়ৰ সংস্থান

৩.৮ ন্যায়ৰ বিন্যাস

৩.৯ ন্যায়ৰ পৰীক্ষাৰ বাবে ভেন্ চিত্ৰ কৌশল

৩.১০ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

৩.১১ অধিক জানিবলৈ

৩.১২ অগ্ৰগতিৰ খতিয়ান

৩.১৩ আৰ্হি প্ৰশ্ন

৩.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি—

- মানবিশিষ্ট নিৰপেক্ষ ন্যায়ৰ সংজ্ঞা দিবলৈ
- নিৰপেক্ষ ন্যায় গঠনৰ ব্যাখ্যা দিবলৈ
- নিৰপেক্ষ ন্যায়ৰ নিয়মাৱলীসমূহ আলোচনা কৰিবলৈ
- ন্যায়ৰ সংস্থান আৰু বিন্যাসৰ সংজ্ঞা দিবলৈ
- ভেন্ চিত্ৰ কি? —তাৰ বৰ্ণনা কৰিবলৈ।

৩.২ পৰিচয়

এই অধ্যায়টিয়ে আপোনালোকক ন্যায়িক যুক্তিৰ সৈতে পৰিচয় কৰে। যুক্তি দুই প্ৰকাৰৰ— নিগমনাত্মক আৰু আগমনাত্মক। নিগমনাত্মক যুক্তিত সিধান্তটো আশ্ৰয় বচনসমূহৰ পৰা অনিবাৰ্য্যভাৱে নিঃসৃত হয়। অৰ্থাৎ, নিগমনাত্মক যুক্তিত সিদ্ধান্তটো স্বীকাৰ কৰাৰ বাবে আশ্ৰয় বচনসমূহে সমৰ্থন আগবঢ়ায়। এৰিষ্টটলীয় তৰ্কবিজ্ঞান প্ৰাথমিকভাৱে ন্যায়িক যুক্তিৰ লগত জড়িত। পদটোৰ সাধাৰণ অৰ্থত ন্যায় হৈছে দুটা আশ্ৰয়বচন আৰু এটা সিদ্ধান্ত বচনেৰে গঠিত এক নিগমণাত্মক অনুমান বা যুক্তি। এই অধ্যায়টিয়ে নিৰপেক্ষ ন্যায়ৰ সংজ্ঞাৰ লগতে

ইয়াৰ গঠনো অন্তর্ভুক্ত কৰিছে। নিৰপেক্ষ ন্যায় হৈছে এক নিগমনাত্মক অনুমান বা যুক্তি, যাৰ দুটা আশ্রয় বচন আৰু এটা সিদ্ধান্ত থাকে আৰু সিদ্ধান্তটো পৰস্পৰ সম্পর্কযুক্ত সেই আশ্রয় বচন দুটাৰ সংযুক্ত ফলস্বৰূপে অনিবার্য্যভাৱে নিঃসৃত হয়। এটা মানবিশিষ্ট নিৰপেক্ষ ন্যায় তিনিটা তর্কবিজ্ঞানসম্মত বচন আৰু তিনিটা পদৰ দ্বাৰা গঠিত হয়, যিবোৰক এক বিশেষ শৃংখলত সজোৱা হয়। এইবোৰৰ বাহিৰেও আপোনালোকে ন্যায়ৰ সংস্থান আৰু বিন্যাসৰ অর্থ আৰু ন্যায়ৰ পৰীক্ষাৰ বাবে ভেন্ চিত্ৰৰ কৌশল সম্পর্কে জ্ঞান লাভ কৰিবলৈও সক্ষম হ'ব।

৩.৩ ন্যায়

তর্কবিজ্ঞান সাধাৰণতে 'যুক্তিৰ বিজ্ঞান' (Science of Reasoning) বোলা হয়। অনুমান বা যুক্তি দুই প্রকাৰৰ। সেয়া হৈছে— নিগমন আৰু আগমন। নিগমনাত্মক অনুমানত, সিদ্ধান্তটো আশ্রয় বচন বাআশ্রয়বচনসমূহতকৈ কেতিয়াও বেছি ব্যাপক হ'ব নোৱাৰে। অর্থাৎ, সিদ্ধান্তটো আশ্রয়বচনসমূহৰ মাজতে নিহিত থাকে। আনহাতে, এটা আগমনাত্মক অনুমানত সিদ্ধান্তটো সদায় আশ্রয়বচন সমূহতকৈ বেছি ব্যাপক হয়। অর্থাৎ, সিদ্ধান্তটো আশ্রয়বচনসমূহৰ ঊর্ধ্বত।

নিগমন অনুমান দুই প্রকাৰৰ— মাধ্যম নিগমন অনুমান (Mediate Deductive Inference) আৰু অমাধ্যম নিগমন অনুমান (Immediate Deductive Inference)।যি মাধ্যম নিগমন অনুমানত সিদ্ধান্ত পৰস্পৰ সম্পর্কযুক্ত দুটা আশ্রয়বচনৰ সংযুক্ত ফলস্বৰূপে অনিবার্য্যভাৱে নিঃসৃত হয়, তাকে ন্যায় বোলে। এই সংজ্ঞাটোৰ পৰা আমি ন্যায়ৰ প্রকৃতি আৰু গঠন সম্পর্কে ধাৰণা লাভ কৰিব পাৰোঁ।

প্রথমে, ন্যায় হৈছে এটা মাধ্যম অনুমান। অনুমানৰ এটা প্রকাৰ হিচাপে, ইয়াৰ সিদ্ধান্তই আশ্রয়বচনে প্রকাশ কৰাতকৈ পৃথক কিবা এটা প্রকাশ কৰে। তদুপৰি, এই এক নিগমন অনুমান হোৱাৰ হেতুকে ইয়াৰ সিদ্ধান্ত আশ্রয় বচন দুটাতকৈ অধিক ব্যাপক নহয়, সিদ্ধান্তটো আশ্রয় বচন দুটাৰ মাজতে নিহিত হৈ থাকে। ই মাধ্যম অনুমান, সেয়ে ইয়াৰ সিদ্ধান্তটো একাধিক আশ্রয়বচনৰ পৰা নিঃসৃত হয়।

দ্বিতীয়তে,এটা ন্যায়ৰ দুয়োটা আশ্রয়বচন তর্কীয়ভাৱে অন্তঃসম্পর্কযুক্ত হৈ থাকে আৰু সেয়ে, সিদ্ধান্তটো পৰস্পৰসম্পর্কযুক্ত দুটা আশ্রয়বচনৰ সংযুক্ত ফলস্বৰূপে অনিবার্য্যভাৱে নিঃসৃত হয়।

তৃতীয়তে, যিহেতু সিদ্ধান্তটো আশ্রয়বচনৰ পৰা অনিবার্য্যভাৱে নিঃসৃত হয়, সেয়ে এটা ন্যায়িক যুক্তিৰ সিদ্ধান্তটো আকাৰগতভাৱে সত্য বা বৈধ হয়।

চতুর্থতে, এটা ন্যায় বিশুদ্ধভাৱে আকাৰগত। ই সত্যতাৰ আকাৰগত দিশৰ লগত জড়িত; বস্তুগত সত্যতাৰ লগত নহয়। অর্থাৎ, এটা ন্যায়ত প্রদত্ত বচনসমূহ সত্য হয় নে নহয়— সেই প্রশ্নৰ লগত আমি জড়িত নহওঁ। মূল প্রশ্নটো হৈছে আশ্রয় বচনসমূহক সত্য হিচাপে অনুমোদন কৰিলে, সিদ্ধান্তটোও অনিবার্য্যভাৱে সত্য হ'বই লাগিব।

৩.৪ ন্যায়ৰ প্ৰকাৰসমূহ

ন্যায়ক অমিশ্ৰ (Pure) আৰু মিশ্ৰ (Mixed)—এই দুটা ভাগত বিভক্ত কৰা হৈছে। এটা অমিশ্ৰ ন্যায়ত, সকলো সন্নিৱিষ্ট বচন একে সম্পৰ্কৰ হয়। যদি সিহঁতৰ সকলো বচন নিৰপেক্ষ বচন হয়, তেন্তে সেই ন্যায়ক অমিশ্ৰ নিৰপেক্ষ ন্যায় ৰূপে জনা যায়; আনহাতে, সকলো সন্নিৱিষ্ট বচন যদি প্ৰাকল্পিক হয়, তেন্তে ন্যায়টো হ'ব অমিশ্ৰ প্ৰাকল্পিক; আৰু শেষত, সিহঁতৰ সকলো বচনেই যদি বৈকল্পিক হয়, ন্যায়টো হ'ব অমিশ্ৰ বৈকল্পিক ন্যায়।

আনহাতে, এটা মিশ্ৰ ন্যায়ত সন্নিৱিষ্ট আটাইকেইটা বচনেই বেলেগ বেলেগ সম্বন্ধৰ হয়। মিশ্ৰ ন্যায় তিনি প্ৰকাৰৰ— প্ৰাকল্পিক-নিৰপেক্ষ, বৈকল্পিক নিৰপেক্ষ আৰু কূটন্যায়।

এই অধ্যায়টিয়ে নিৰপেক্ষ ন্যায় আৰু নিৰপেক্ষ ন্যায়ৰ পৰীক্ষাৰ বাবে ভেন্ চিত্ৰৰ কৌশলৰ ওপৰত আলোকপাত কৰিব।

৩.৫ মানবিশিষ্ট নিৰপেক্ষ ন্যায়

এটা নিৰপেক্ষ ন্যায় হৈছে এক ন্যায়ৰ প্ৰকাৰ য'ত ইয়াৰ সকলো আশ্ৰয় বচন আৰু সিদ্ধান্ত একো একোটা নিৰপেক্ষ বচন। এইদৰেই, এটা নিৰপেক্ষ ন্যায় সন্নিৱিষ্ট সকলো বচনেই নিৰপেক্ষ বচন। ক'পি (Copi) আৰু ক'হেন্ (Cohen)ৰ মতে, এটা নিৰপেক্ষ ন্যায় হৈছে এক প্ৰকাৰৰ নিগমন অনুমান বা যুক্তি, যি গঠিত হয় তিনিটা নিৰপেক্ষ বচনৰ দ্বাৰা আৰু য'ত মুঠ তিনিটা পদ থাকে আৰু প্ৰত্যেকটো পদেই সন্নিৱিষ্ট বচনকেইটাত দুবাৰকৈ ব্যৱহৃত হয়।

পূৰ্বৰ শাখাটোত আমি নিৰপেক্ষ বচন আৰু মানবিশিষ্ট নিৰপেক্ষ বচনসমূহক চিত্ৰিত কৰিবলৈ ভেন্ চিত্ৰৰ কৌশলটোৰ বিষয়ে ব্যাখ্যা কৰিছো। এই অধ্যায়টিয়ে আপোনালোকক নিৰপেক্ষ ন্যায় পৰীক্ষাৰ বাবে ভেন্ চিত্ৰৰ কৌশলটোৰ সৈতে পৰিচয় কৰাব।

এটা মানবিশিষ্ট নিৰপেক্ষ ন্যায় হৈছে এক নিৰপেক্ষ ন্যায়, য'ত আশ্ৰয়বচনসমূহ আৰু সিদ্ধান্ত সকলোবোৰ মানবিশিষ্ট নিৰপেক্ষ বচন নাইবা তৰ্কবিজ্ঞানসম্মত বচন হয়; অৰ্থাৎ, A, E, I আৰু O বচনৰ যিকোনো এটা আৰু এক বিশেষ শৃঙ্খলত সজ্জিত হৈ থাকে। আন কথাত, মানবিশিষ্ট নিৰপেক্ষ ন্যায় হৈছে মিশ্ৰ নিগমনাত্মক অনুমান, যি গঠিত হয় তিনিটা তৰ্কবিজ্ঞানসম্মত বচনৰ দ্বাৰা আৰু সিহতঁৰ মাজত কেৱল তিনিটাহে পদ থাকে, যিবোৰ এনেধৰণেৰে অন্তঃসম্পৰ্কেৰে সম্পৰ্কযুক্ত যে প্ৰথম দুটা বচনৰ সংযুক্ত ফলস্বৰূপে তৃতীয় বচনটো অনুমান কৰা হয়। উদাহৰণ স্বৰূপে —

সকলো মানুহ হয় মৰণশীল
সকলো ৰজা হয় মানুহ
∴ সকলো ৰজা হয় মৰণশীল।

৩.৬ মানবিশিষ্ট নিৰপেক্ষ ন্যায়ৰ গঠন

এটা মানবিশিষ্ট নিৰপেক্ষ ন্যায় দুটা আশ্রয়বচন আৰু এটা সিদ্ধান্তৰ দ্বাৰা গঠিত। ইয়াৰ আশ্রয়বচন আৰু সিদ্ধান্ত তিনিওটা বচনেই তর্কবিজ্ঞানসন্মত নিৰপেক্ষ বচন। প্রত্যেক বচন আকৌ দুটা পদেৰে গঠিত। এটা মানবিশিষ্ট নিৰপেক্ষ ন্যায়ৰ এটা নির্দিষ্ট গঠন আছে, যাক তলত দিয়াৰ দৰে ব্যাখ্যা কৰিব পাৰি —

- প্রথমে, ই কেৱল তিনিটা মানবিশিষ্ট নিৰপেক্ষ বচনৰ দ্বাৰা গঠিত।
- দ্বিতীয়তে, ইয়াত মুঠ তিনিটা পদ থাকে আৰু প্রত্যেকটো পদেই সংশ্লিষ্ট বচনকেইটাত দুবাৰকৈ ব্যৱহৃত হয়।
- গোটেই যুক্তিটোত প্রত্যেকটো পদ একেটা অর্থতে ব্যৱহৃত হয়।
- সাধ্য আশ্রয় বচনটোক প্রথম স্থানত, পক্ষ আশ্রয় বনচটোক দ্বিতীয় স্থানত আৰু একেবাৰে শেষত সিদ্ধান্ত বচনটো প্রতিষ্ঠাপন কৰা হয়।

সাধ্যপদ, পক্ষপদ আৰু হেতুপদ নাইবা মধ্যপদ ঃ এটা ন্যায় তিনিটা পদেৰে গঠিত। সেয়া হ'ল— সাধ্যপদ (Major Term), পক্ষপদ (Minor Term) আৰু হেতুপদ বা মধ্যপদ (Middle Term)। ন্যায়টোৰ সিদ্ধান্ত বচনৰ বিধেয়ক কোৱা হয় পক্ষপদ আৰু যিটো পদ দুয়োটা আশ্রয় বচন উপস্থিত থাকে, কিন্তু সিদ্ধান্তত উপস্থিত নাথাকে, তাক কোৱা হয় হেতুপদ নাইবা মধ্যপদ।

মানবিশিষ্ট নিৰপেক্ষ ন্যায় এটাত থকা পদ তিনিটাৰ নামানুসাৰে বচনকেইটাৰ নামাকৰণ কৰা হয়। অর্থাৎ, সাধ্য পদ উপস্থিত থকা আশ্রয় বচনটোক সাধ্য আশ্রয় বচন আৰু পক্ষপদ উপস্থিত থকা আশ্রয় বচনটোক পক্ষ আশ্রয়বচন বোলা হয়। উদাহৰণ স্বৰূপে,

সকলো মানুহ হয় মৰণশীল
সকলো ৰজা হয় মানুহ
∴ সকলো ৰজা হয় মৰণশীল।

—এই ন্যায়টোত সিদ্ধান্তৰ বিধেয় পদ হোৱাৰ হেতু 'মৰণশীল'টোত হৈছে সাধ্যপদ; 'কবি' হৈছে পক্ষ পদ, কিয়নো ই সিধান্তৰ উদ্দেশ্যৰ স্থানত আছে। 'মানুহ'টো হৈছে হেতুপদ নাইবা মধ্যপদ, কিয়নো, ই দুয়োটা আশ্রয় বচনতে উপস্থিত আছে, কিন্তু সিদ্ধান্তত উপস্থিত নাই। তদুপৰি, প্রথম আশ্রয় বচন 'সকলো মানুহ হয় মৰণশীল' হৈছে সাধ্য আশ্রয় বচন, কাৰণ সাধ্যপদ 'মৰণশীল'টো ইয়াত উপস্থিত আছে। দ্বিতীয় বচন 'সকলো কবি হয় মানুহ'টো হৈছে পক্ষ আশ্রয় বচন, কাৰণ ইয়াত পক্ষপদ 'কবি'টো উপস্থিত আছে। সাধ্যপদ, পক্ষপদ আৰু হেতুপদক ক্রমে P, S আৰু M প্রতীকেৰে বুজোৱা হয়।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ১ ঃ মানবিশিষ্ট নিৰপেক্ষ ন্যায় কি?

.....

.....

.....

প্রশ্ন নং ২ ঃ নিৰপেক্ষ ন্যায়ৰ গঠন চমুকৈ ব্যাখ্যা কৰা।

.....

.....

.....

প্রশ্ন নং ৩ ঃ সংজ্ঞা দিয়া

ক) হেতুপদ বা মধ্যপদ

.....

.....

খ) সাধ্যপদ

.....

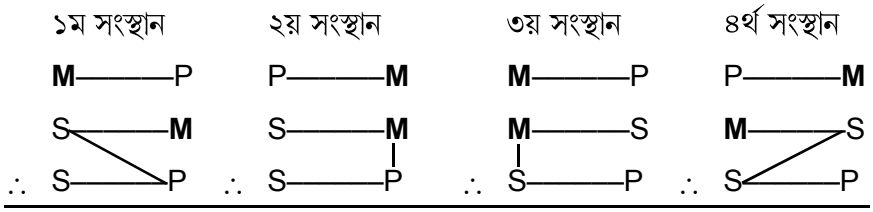
গ) পক্ষপদ

.....

৩.৭ ন্যায়ৰ সংস্থান

আমি জানো যে এটা ন্যায়ত হেতুপদটো দুয়োটা আশ্রয় বচনতে উপস্থিত থাকে। কিন্তু সকলো ন্যায়ত হেতুপদৰ অৱস্থান একে নহয়। দুয়োটা আশ্রয়বচনত হেতুপদটোৰ অৱস্থানৰ ওপৰত নির্ভৰ কৰি আমি ন্যায়ৰ বিভিন্ন ৰূপ পাওঁ যাক কোৱা হয় ন্যায়ৰ সংস্থান। সংস্থানে ন্যায়ত হেতুপদৰ অৱস্থানক নির্দেশ কৰে। সেয়ে, এটা ন্যায়ৰ সংস্থান হৈছে আশ্রয় বচনত হেতুপদৰ অৱস্থানৰ দ্বাৰা নির্ণিত ন্যায়ৰ বিভিন্ন প্রকাৰ। দুয়োটা আশ্রয় বচনত হেতুপদৰ চাৰিটা সম্ভাৱনীয় অৱস্থান আছে আৰু সেই কাৰণে, ন্যায়ৰ চাৰিটা সংস্থান থকা দেকা যায়। সেয়া হৈছে— প্রথম সংস্থান, দ্বিতীয় সংস্থান, তৃতীয় সংস্থান আৰু চতুর্থ সংস্থান।

প্রথম সংস্থানত হেতুপদৰ অৱস্থান হৈছে সাধ্য আশ্রয় বচনত উদ্দেশ্য আৰু পক্ষ আশ্রয় বচনত বিধেয়। দ্বিতীয় সংস্থানত হেতুপদৰ অৱস্থানত হেতুপদৰ অৱস্থান দুয়োটা আশ্রয় বচনতে বিধেয়। তৃতীয় সংস্থানত হেতুপদৰ অৱস্থান দুয়োটা আশ্রয় বচনত উদ্দেশ্য আৰু চতুর্থ সংস্থানত হেতুপদৰ স্থান সাধ্যআশ্রয় বচনত বিধেয় আৰু পক্ষ আশ্রয় বচনত উদ্দেশ্য। এই চাৰিটা সংস্থানক তলত দিয়াৰ দৰে চিত্রিত কৰিব পাৰি—

৩.৮ ন্যায়ৰ বিন্যাস

এটা মানবিশিষ্ট নিৰপেক্ষ ন্যায়ৰ বিন্যাস নির্ণিত হয় সন্নিৱিষ্ট মানবিশিষ্ট বচনকেইটাৰ গুণ আৰু পৰিমাণৰ দ্বাৰা। উদাহৰণ স্বৰূপে, যিহেতু তলত উল্লেখিত ন্যায়টোৰ আটাইকেইটা বচনেই (আশ্রয় বচন দুটা আৰু সিধান্তটো) 'A'–বচন, সেইবাবে এই ন্যায়টোৰ বিন্যাস হ'ব— AAA.

A– সকলো মানুহ হয় মৰণশীল

A– সকলো কবি হয় মানুহ

∴ A– সকলো কবি হয় মৰণশীল।

গতিকে, প্রত্যেক ন্যায়ৰ বিন্যাসক সাধ্য আশ্রয় বচন, পক্ষ আশ্রয় বচন আৰু সিধান্তৰ বাবে ব্যৱহৃত তিনিটা স্বৰবর্ণৰ দ্বাৰা উপস্থাপন কৰা হয়। গুণ আৰু পৰিমাণৰ মিশ্রনীতি অনুসৰি আমি চাৰি প্রকাৰৰ বচন পাওঁ A, E, I আৰু O। এটা ন্যায়ৰ দুটা আশ্রয়বচন থাকে। যদি আমি কেৱল আশ্রয়বচনৰ গুণ আৰু পৰিমাণক ধৰোঁ, তেন্তে আমি প্রত্যেক সংস্থানত ১৬ টাকৈ সম্ভাৱনীয় বিন্যাস পাওঁ আৰু চাৰিওটা সংস্থানত ১৬ টাকৈ মুঠ ১৬ × ৪= ৬৪টা সম্ভাব্য বিন্যাস পাওঁ। আকৌ, আমি যদি আটাইকেইটা বচনৰে গুণ আৰু পৰিমাণক ধৰোঁ, তেন্তে প্রত্যেক সংস্থানত ৬৪ টাকৈ সাম্ভাব্য বিন্যাস পাওঁ আৰু সকলো সংস্থানত মুঠ ৬৪ ×৪ = ২৫৬টা সাম্ভাব্য বিন্যাস পাওঁ। এই ২৫৬টা সাম্ভাব্য বিন্যাসৰ ভিতৰত কিছুমান বৈধ আৰু কিছুমান অবৈধ। এৰিষ্টটলীয় তর্কবিজ্ঞানত ১৯টা বিন্যাসকহে কেৱল বৈধ বুলি ধৰা হয়। কিন্তু, কুলীয়ান বাখ্যাত যদি এইবোৰ সাম্ভাব্য ন্যায়ৰ বিন্যাসৰ বৈধতা আৰু অবৈধতা পৰীক্ষাৰ বাবে ভেন্ চিত্র প্রয়োগ কৰোঁ, তেন্তে আমি কেৱল ১৫টাহে বৈধ মানবিশিষ্ট নিৰপেক্ষ ন্যায় পাওঁ।

প্রথম সংস্থানৰ বৈধ বিন্যাসকেইটা হৈছে— AAA (BARBARA), AIL (DARII), EAE (CELARENT), আৰু EIO (FERIO)।

দ্বিতীয় সংস্থানৰ বৈধ বিন্যাসকেইটা হৈছে— EAE (CESARE), AEE (CAMESTRES), EIO (FESTINO), আৰু AOO (BAROCO)।

তৃতীয় সংস্থানৰ বৈধ বিন্যাসকেইটা হৈছে — AAI (DARAPTI), IAI (DISAMIS), AII (DATISI), EAO (FELAPTON), OAO (BOCARDO) আৰু EIO (FERISON)।

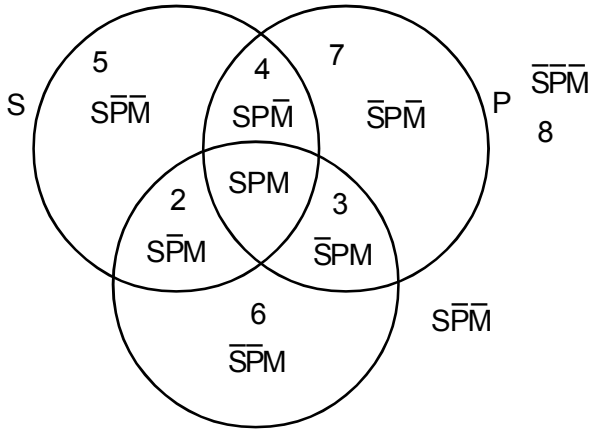
চতুর্থ সংস্থানৰ বৈধ বিন্যাসকেইটা হৈছে— AAI (BRAMANTIP), AEE (CAMENES), IAI (DIMARIS), EAO (FESAPO) আৰু EIO (FRESISON)। কিন্তু চাৰিটা এৰিষ্টটলীয়ান বিন্যাস, যেনে— DARAPTI, FELAPTON, BRAMANTIP আৰু FESAPO বুলীয়ান ব্যাখ্যাত অবৈধ বিন্যাস।

৩.৯ ন্যায়ৰ পৰীক্ষাৰ বাবে ভেন্ চিত্ৰ কৌশল

পূৰ্বৰ অধ্যায়ত আমি মান বিশিষ্ট নিৰপেক্ষ বচনক উপস্থাপন কৰিবলৈ কেনেকৈ ভেন্চিত্ৰ অঙ্কন কৰিব লাগে, তাৰ আলোচনা কৰি আহিছোঁ। এতিয়া, মানবিশিষ্ট নিৰপেক্ষ ন্যায়ৰ পৰীক্ষাৰ বাবে ভেন্ চিত্ৰ কৌশলটো প্ৰয়োগ কৰি চাওঁ আহক ভেন্ চিত্ৰৰ কৌশলৰ ক্ষেত্ৰত তলত দিয়াখিনি প্ৰয়োজনীয়—

- যিহেতু নিৰপেক্ষ ন্যায়ত তিনিটা পদ থাকে, সেয়ে আমি তিনিটা ওপৰা-উপৰি বৃত্ত অঙ্কন কৰিব লাগে।
- পক্ষপদ, সাধ্যপদ আৰু হেতুপদক উপস্থাপন কৰা ক্ৰমে S, P আৰু M বৰ্ণকেইটাৰ দ্বাৰা আমি বৃত্তকেইটাক নামাকৰণ কৰিব লাগে।
- আমি প্ৰথমে দুটা উপৰা-উপৰি বৃত্ত অঙ্কন কৰোঁ, অৰ্থাৎ বৃত্ত 'S' আৰু বৃত্ত 'P'। তাৰ পাছত আমি তলত চিত্ৰত দেখুৱাৰ দৰে প্ৰথম দুটা বৃত্তক ওপৰা-উপৰি কৰি ৩য় বৃত্তটো, অৰ্থাৎ 'M' অঙ্কন কৰোঁ।এই তিনিটা উপৰা-উপৰিকৈ অঙ্কন কৰা বৃত্তই ৮টা শ্ৰেণী নাইবা ক্ষেত্ৰৰ চিত্ৰ দিয়ে। সেই ক্ষেত্ৰসমূহ হৈছে ঃ $S\bar{P}\bar{M}$, $SP\bar{M}$, $\bar{S}P\bar{M}$, $S\bar{P}M$, SPM, $\bar{S}PM$, $\bar{S}\bar{P}M$, $\bar{S}\bar{P}\bar{M}$।
- যদি ন্যায়টো সাৰ্বিক আৰু বিশেষ দুয়োটা বচনেই থাকে, তেন্তে সিহঁতৰ প্ৰদত্ত শৃঙ্খল ভেদে সাৰ্বিক আশ্ৰয়বচনটো প্ৰথমে অঙ্কন কৰাটো প্ৰয়োজনীয়।
- শেষত, যুক্তিটো বৈধ হয় নে নহয় তাক নিৰ্ণয় কৰিবলৈ আমি সিধান্তটো লক্ষ্য কৰোঁ যে, ই আশ্ৰয় বচনবোৰৰ দ্বাৰা আবৃত হৈছে নে নাই।

তলত দিয়া চিত্ৰটো বিভিন্ন শ্ৰেণী নাইবা ক্ষেত্ৰৰ বাবে ব্যাখ্যা কৰিব পাৰি। উদাহৰণ স্বৰূপে, আমি 'বৈজ্ঞানিক' শ্ৰেণীৰ বাবে 'S' আখৰটো ল'ব পাৰোঁ। ঠিক সেইদৰে, 'দাৰ্শনিক' শ্ৰেণীৰ বাবে 'P' আৰু 'লেখক' শ্ৰেণীৰ বাবে 'M' আখৰটো ল'ব পাৰো। এইদৰে ক্ষেত্ৰসমূহ হ'ব—

১) SPM– সেই সকলো মানুহৰ শ্ৰেণী, যিসকল বৈজ্ঞানিক আৰু একেটা সময়তে দাৰ্শনিক আৰু লেখকো।

২) $S\bar{P}M$– সেই শ্ৰেণী, যি বৈজ্ঞানিক আৰু লেখকৰ ফল আৰু দাৰ্শনিকসকল।

৩) $\bar{S}PM$– হৈছে সকলো মানুহৰে ফল, যিসকল দাৰ্শনিক আৰু লেখক উভয়ে, কিন্তু বৈজ্ঞানিক নহয়

৪) $SP\bar{M}$– বৈজ্ঞানিক আৰু দাৰ্শনিকৰ ফল কিন্তু লেখকসকলৰ নহয়।

৫) $S\bar{P}\bar{M}$ – সকলো বৈজ্ঞানিকৰ শ্ৰেণী, যিসকল দাৰ্শনিকো নহয়, লেখকো নহয়।

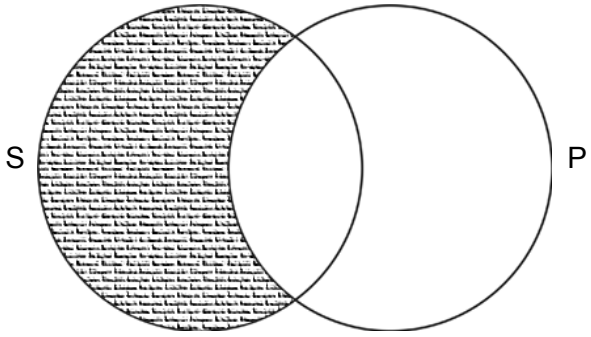
৬) $\bar{S}P\bar{M}$– হৈছে সেই সকলোৰে শ্ৰেণী, যিসকল অ-বৈজ্ঞানিক, অ-দাৰ্শনিক আৰু অ-লেখক।

৭) $\bar{S}P\bar{M}$– দাৰ্শনিকৰ শ্ৰেণী, যিসকল বৈজ্ঞানিক ও নহয় লেখকো নহয়।

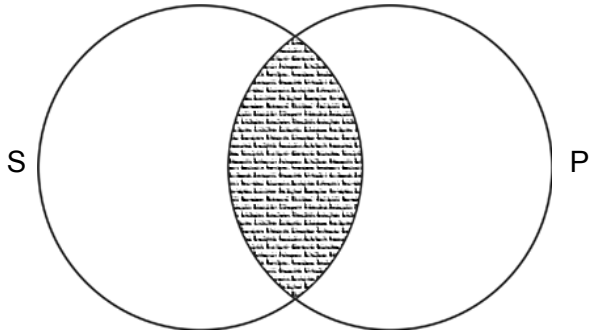
৮) $\bar{S}\bar{P}\bar{M}$ – অ-বৈজ্ঞাকি, অ-দাৰ্শনিক আৰু অ-লেখকৰ শ্ৰেণী।

গাঢ়তাৰ প্ৰতিফলনৰ দ্বাৰা নাইবা এটা '*x*' বহুৱাই আমি যিকোনো মানবিশিষ্ট নিৰপেক্ষ বচন অঙ্কন কৰিব পাৰোঁ। সেয়ে, 'সকলো P হয় ' ($S\bar{P}$ = O) বচনটোক চিত্ৰিত কৰিবলৈ, আমি সমগ্ৰ 'S'ক গাঢ় কৰিব লাগিব, যি 'P'ত নিহিত নহয়। ইয়াক তলত দেখুওৱা হ'ল—

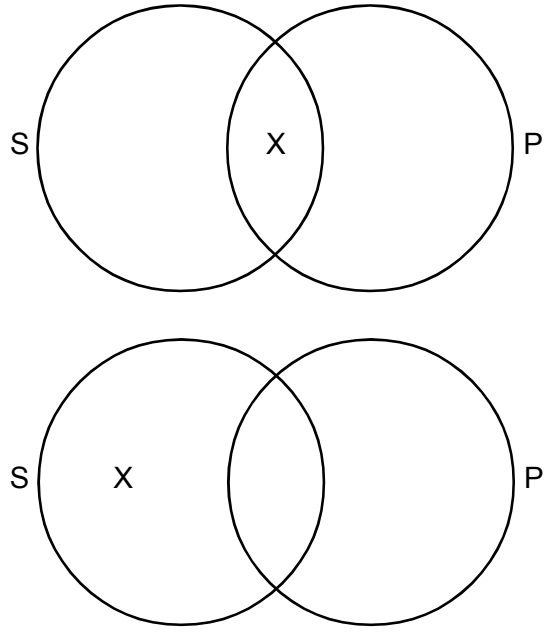
'E'– বচন 'কোনো S নহয় P (SP = O)টো চিত্ৰিত কৰিবলৈ তলত দেখুওৱাৰ দৰে S আৰু P বৃত্তৰ উপৰা-উপৰি অংশটোত গাঢ়তাৰ প্ৰতিফলন দিব লাগিব।

'I'– বচন 'কিছুমান S হয় P (SP ≠ O) ক চিত্ৰিত কৰিবলৈ তলত দিয়াৰ দৰে S আৰু P বৃত্তৰ ওপৰা-উপৰি অংশটোত X বহুৱাব লাগিব।

'O'– বচন 'কিছুমান S নহয় P' (SP ≠ O)ক চিত্ৰিত কৰিবলৈ তলত দেখুৱাৰ দৰে S বৃত্তৰ অংশত এটা X বহুৱাব লাগিব, যিটো অংশ P বৃত্তৰ অন্তৰ্গত নহয়।

এতিয়া তলত উল্লেখিত ন্যায়টোৰ বৈধতা প্ৰমাণ কৰিবলৈ আমি ভেন্ চিত্ৰ প্ৰয়োগ কৰো আহক—

A– সকলো লেখক হয় দার্শনিক
M P

A– সকলো বৈজ্ঞানিক হয় দার্শনিক
S M

∴ সকলো বৈজ্ঞানিক হয় দার্শনিক
S P

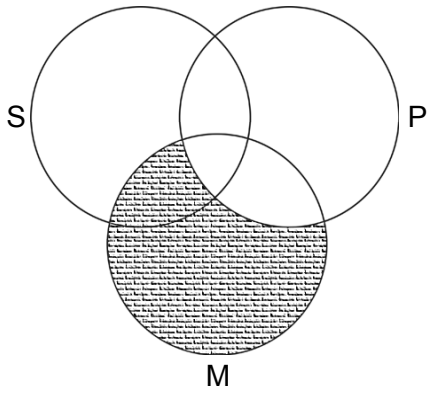
এই ন্যায়টোৰ আটাইকেইটা বচনেই A–বচন। সংহতিৰ চিহ্নৰ দ্বাৰা নাইবা বুলীয়ান দৃষ্টিভঙ্গীৰ ফলৰ পৰা তলত দিয়া ধৰণেৰে আমি এই ন্যয়টো প্ৰতীকিকৰণ কৰিম —

সাধ্য আশ্ৰয় বচন— $M \cap \sim P = \Lambda$ নাইবা $M\bar{P} = O$

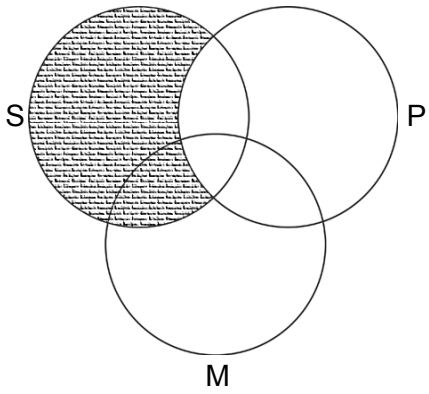
পক্ষ আশ্ৰয় বচন— $S \cap \sim M = \Lambda$ নাইবা $S\bar{M} = O$

সিদ্ধান্ত— $S \cap \sim P = \Lambda$ নাইবা $S\bar{P} = O$

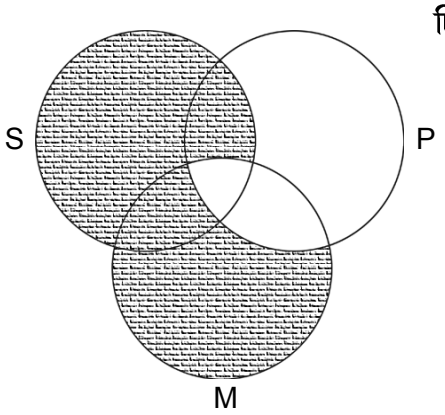
এতিয়া, যুক্তিটোৰ বৈধতা প্ৰমাণৰ বাবে ভেন্ চিত্ৰৰ কৌশল প্ৰয়োগ কৰোঁ আহক। আমি তলৰ চিত্ৰসমূহ অঙ্কন কৰোঁ।

চিত্ৰ I

চিত্ৰ II

চিত্ৰ III

১নং নক্সাই সাধ্য আশ্রয় বচন $M\bar{P} = O$ৰ চিত্রক উপস্থাপন কৰিছে। এই নক্সাত M বৃত্তৰ ক্ষেত্রখিনি যিখিনি P বৃত্তত নিহিত হৈ থকা নাই, তাক সাধ্য আশ্রয় বচন $M\bar{P} = O$ক চিত্রিত কৰিবলৈ অনুভূমিক গাঢ়তাৰ প্রতিফলন দিয়া হৈছে। ঠিক সেইদৰে, ১নং নক্সাই পক্ষ আশ্রয় বচন $S\bar{M} = O$ৰ চিত্রক উপস্থাপন কৰিছে। এই নক্সাটোত পক্ষ আশ্রয়বচন $S\bar{M} = O$ক চিহ্নিত কৰিবলৈ S বৃত্তৰ ক্ষেত্র, যি M বৃত্তৰ বহির্গত, তাক অনুভূমিকৈ গাঢ়তাৰ প্রতিফলন দিয়া হৈছে। এতিয়া, আমি চাব লাগিব যে আশ্রয় বচনসমূহৰ দ্বাৰা সিদ্ধান্তটোৰ পৰিণতি ঘটিছে নে নাই। আমি দেখা পাইছো যে S, যি Pৰ বাহিৰত, তাক আশ্রয়বচনৰ দ্বাৰা গাঢ় কৰা হৈছে। ই ইয়াকে বুজায় যে আশ্রয়বচনৰ দ্বাৰা সিদ্ধান্ত ($S\bar{P} = O$)টোৰ পৰিণতি হৈছে আৰু সেয়ে, যুক্তিটো বৈধ।

এতিয়া ন্যায়িক যুক্তিৰ আন এটা উদাহৰণ লোৱা যাওঁক—

সকলো মানুহ হয় সৎ।

কিছুমান মানুহ হয় বৈজ্ঞানিক।

$\therefore$ কিছুমান বৈজ্ঞানিক হয় সৎ।

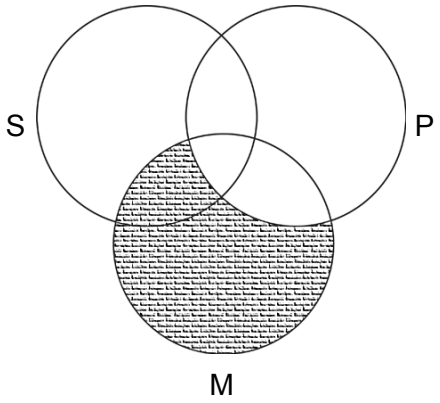
প্রথমে, আমি তলত দিয়াৰ দৰে সংহতিৰ চিহ্নৰ দ্বাৰা প্রদত্ত যুক্তিটোক প্রতীকিকৰণ কৰিম।

$M\bar{P} = O$

$MS \neq O$

$\therefore$ $SP \neq O$

এতিয়া, আমি তলত দিয়া নক্সাৰ দৰে তিনিটা উপৰা-উপৰি বৃত্ত অঙ্কনৰ দ্বাৰা এই আশ্রয় বচন দুটাক চিত্রিত কৰোঁ।

আমি ইয়াত সাধ্য আশ্রয় বচন $M\bar{P}$ = Oক চিত্রিত কৰিছো। ইয়াত যিটো ক্ষেত্র M আছে, কিন্তু Pত নাই তাক গাঢ় কৰি দেখুওৱা হৈছে। সেয়া হৈছে— $SM\bar{P}$ = O আৰু $S\bar{P}\bar{M}$। পক্ষ আশ্রয় বচন MS ≠ Oটো এটা 'I' বচন হোৱাৰ হেতু, S আৰু M বৃত্তৰ উপৰা-উপৰি অংশটোত আমি X বহুৱাবলগীয়া হৈছে। সিদ্ধান্ত SP ≠ Oটোৱে দাবী কৰে যে S আৰু P বৃত্তৰ উপৰা-উপৰি অংশটোত আমি এটা X বহুৱাবই লাগিব। ওপৰৰ চিত্রটোত আমি দেখা পাওঁ যে ইয়াৰ উপৰা-উপৰি অংশটোত এটা X আছে অর্থাৎ, ই হৈছে S আৰু Pৰ সাধাৰণ অংশ। ইয়াৰ অর্থ এয়ে যে আশ্রয় বচনসমূহৰ দ্বাৰা সিদ্ধান্তটোৰ পৰিণতি ঘটিছে আৰু সেই কাৰণে, প্রদত্ত ন্যায়টোক বৈধ হিচাপে ধৰা হয়।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ৪ ঃ বিন্যাস কি?

.....

.....

প্রশ্ন নং ৫ ঃ সংস্থান কি?

.....

.....

প্রশ্ন নং ৬ ঃ ১ম সংস্থান কি?

.....

.....

প্রশ্ন নং ৭ ঃ ১ম সংস্থানৰ বৈধ মূর্তি বা বিন্যাসকেইটা উল্লেখ কৰক।

.....

প্ৰশ্ন নং ৮ ঃ খালী ঠাই পূৰোৱাওক—

ক) DARAPTI ..... সংস্থানৰ এটা বৈধ মূৰ্তি।

খ) BRAMANTIP ..... সংস্থানৰ এটা বৈধ মূৰ্তি।

৩.১০ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

- এৰিষ্টটলীয় নিগমনাত্মক তৰ্কবিজ্ঞান প্ৰাথমিকভাৱে ন্যায়িক যুক্তিৰ সৈতে জড়িত।
- ন্যায় হৈছে যিকোনো নিগমন অনুমান, যাৰ মুঠ তিনিটা বচন থাকে। তাৰে দুটা আশ্ৰয় বচন আৰু এটা সিদ্ধান্ত।
- ন্যায়িক যুক্তি বিভিন্ন প্ৰকাৰৰ আছে। এটা নিৰপেক্ষ ন্যায় হৈছে সম্পূৰ্ণ নিৰপেক্ষ বচনেৰে গঠিত এক অনুমান। এটা মানবিশিষ্ট নিৰপেক্ষ যুক্তি হৈছে এনেধৰণৰ ন্যায়, যি গঠিত হয় সম্পূৰ্ণ মান বিশিষ্ট বচন নাইবা তৰ্ক-বিজ্ঞানসম্মত বচন (A, E, I, O)ৰ দ্বাৰা আৰু বিশেষ শৃঙ্খলাত ইহঁতক সজোৱা হয়। ইয়াত মুঠতে ৩টা পদ থাকে আৰু প্ৰত্যেকটো পদেই সমগ্ৰ ন্যায়টোত দুবাৰকৈ ব্যৱহৃত হয়।
- এটা মানবিশিষ্ট নিৰপেক্ষ ন্যায়ৰ আকাৰ নিৰ্দ্ধাপিত হয় ইয়াৰ মূৰ্তি বা বিন্যাস আৰু সংস্থানৰ দ্বাৰা।
- ভেন্ চিত্ৰৰ কৌশলৰ দ্বাৰা নিৰপেক্ষ ন্যায়ৰ বৈধতা প্ৰমাণ কৰিবলৈ ওপৰা-উপৰিকৈ তিনিটা বৃত্ত আঁকা হয়। আমি দুয়োটা আশ্ৰয় বচনকে চিত্ৰিত কৰোঁ, কিন্তু সিদ্ধান্তটোক চিত্ৰিত কৰা নহয়। ইয়াৰ পাছত আমি পৰ্য্যবেক্ষণ কৰোঁ যে আশ্ৰয় বচনসমূহৰ দ্বাৰা সিদ্ধান্তটো অনুমিত হৈছে নে নাই।

৩.১১ অধিক জানিবলৈ

ইংৰাজী গ্ৰন্থ ঃ

1) Baronett, S. and Sen, M.; *Logic*.
2) Chakraborti. C.; *Logic-Informal, Symbolic & Inductive*.
3) Copi, I. M. & Cohen, C.; *Introduction to Logic*.
4) Hurley, J. P.; *Introduction to Logic*.
5) Sharma. B. and Deka J.; *A text Book of logic*.

৩.১২ অগ্রগতিৰ খতিয়ান

১নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ এটা মান বিশিষ্ট নিৰপেক্ষ ন্যায় হৈছে এটা নিৰপেক্ষ ন্যায়, য'ত আশ্রয় বচনবোৰ আৰু সিধান্ত সকলো তর্কবিজ্ঞানসম্মত বচন (A, E, I আৰু Oৰ যিকোনো এটা) আৰু এক বিশেষ নিয়মত সজ্জিত থাকে।

২নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ এটা নিৰপেক্ষ ন্যায় দুটা আশ্রয় বচন আৰু এটা সিদ্ধান্তৰ দ্বাৰা গঠিত হয়। ই তিনিটা পদেৰে গঠিত। সেয়া হৈছে সাধ্য পদ, পক্ষ পদ আৰু হেতুপদ বা মধ্যপদ। যিটো বচনত সাধ্যপদ উপস্থিত থাকে, তাক সাধ্য আশ্রয় বচন; পক্ষপদ উপস্থিত থকা আশ্রয় বচনক পক্ষ আশ্রয় বচন বোলা হয়।

৩নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ ক) যিটো পদ দুয়োটা আশ্রয়বচনতে উপস্থিত থাকে, কিন্তু সিদ্ধান্তত অনুপস্থিত থাকে, তাকে হেতুপদ বা মধ্যপদ বোলে।

খ) যিটো পদ সিদ্ধান্তৰ বিধেয়ৰ স্থানত থাকে, তাকে সাধ্যপদ বোলা হয়।

গ) যিটো পদ সিদ্ধান্তৰ উদ্দেশ্যৰ স্থানত থাকে, তাকে পক্ষপদ বোলে।

৪নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ মূর্তি বা বিন্যাস হৈছে এটা নিৰপেক্ষ ন্যায়ৰ সংশ্লিষ্ট বচনকেইটাৰ গুণ আৰু পৰিমাণৰ দ্বাৰা নির্ণিত ন্যায়ৰ এক আকাৰ।

৫নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ সংস্থান হৈছে আশ্রয় বচন দুটাত হেতুপদৰ অৱস্থানৰ দ্বাৰা নির্ণিত হোৱা ন্যায়ৰ এক আকাৰ।

৬নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ ১ম সংস্থানত হেতুপদৰ স্থান সাধ্য আশ্রয়ৰ বচনৰ উদ্দেশ্য আৰু পক্ষ আশ্রয় বচনৰ বিধেয়ত থাকে।

৭নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ BARBARA, DARII, CELARENT আৰু FERIO

৮নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ ক) ৩য়, খ) ৪র্থ

৩.১৩ আৰ্হি প্রশ্ন

ক) বস্তুধর্মী প্রশ্ন ঃ

প্রশ্ন ১ ঃ মূর্তি বা বিন্যাস কি?

প্রশ্ন ২ ঃ সংস্থান কি?

প্রশ্ন ৩ ঃ হেতুপদৰ সংজ্ঞা দিয়ক।

প্রশ্ন ৪ ঃ মানবিশিষ্ট নিৰপেক্ষ ন্যায় বুলিলে কি বুজে?

খ) চুটি প্ৰশ্ন ঃ (১৫০টা শব্দৰ ভিতৰত প্ৰতিটো প্ৰশ্নৰ উত্তৰ দিয়ক)

প্ৰশ্ন ১ ঃ চমুটোকা লিখক—

ক) হেতুপদ বা মধ্যপদ

খ) ভেন্ চিত্ৰ কৌশল

প্ৰশ্ন ২ ঃ সংস্থানৰ ধাৰণাটো সংক্ষেপে ব্যাখ্যা কৰক।

প্ৰশ্ন ৩ ঃ ন্যায়ৰ বিন্যাস বুলিলে কি বুজে? চমুকৈ ব্যাখ্যা কৰক।

গ) ৰচনাধৰ্মী প্ৰশ্ন ঃ (৩০০-৫০০টা শব্দৰ ভিতৰত লিখক)

প্ৰশ্ন ১ ঃ মান বিশিষ্ট নিৰপেক্ষ ন্যায় কি? ইয়াৰ প্ৰকৃতি আৰু গঠন ব্যাখ্যা কৰক।

প্ৰশ্ন ২ ঃ সংস্থান কি? সঠিক প্ৰতীকাত্মক আকাৰৰ সৈতে ন্যায়ৰ সংস্থানসমূহ বৰ্ণনা কৰক।

প্ৰশ্ন ৩ ঃ ভেন্ চিত্ৰ কৌশল কি? উপযুক্ত উদাহৰণেৰে সৈতে ন্যায়ৰ বৈধতা প্ৰমাণৰ বাবে এই কৌশলটো আলোচনা কৰক।

প্ৰশ্ন ৪ ঃ মূৰ্তি বা বিন্যাস কি? ব্যাখ্যা কৰক।

*** ***** ***